

Szybiak, Irena

"Kultura historyczna dawna i współczesna. Studia i szkice", Jerzy Maternicki, Warszawa 1979 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 24, 235-237

1981

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

sanie o wspólniejszej zgodzie między członkami KEN w działaniach oświatowych (s. 96). Sprawa Massalskiego — to pierwszy z brzegu przykład, że nie zawsze byli zgodni i jednolici. Znacznie więcej, niż w momencie powstawania monografii Joberta, wiemy dziś o życiu szkolnym, Ustawach KEN, nadzorze administracyjnym i pedagogicznym, nauczycielach, programach i podręcznikach, stosunku społeczeństwa do reform oświatowych, wreszcie o reformach i życiu szkół głównych.

Mimo jednak wysuniętych wyżej zastrzeżeń i wątpliwości książka Joberta o Komisji Edukacji Narodowej w Polsce jest monografią wartościową, po-

żyteczną i potrzebną. Wobec braku nowoczesnej monografii, opartej na współczesnym stanie badań — jest pozycją niezastąpioną: szerokość spojrzenia na sprawy oświatowe, zawarte w tekście i przypisach materiały i ustalenia, piękna narracja, koncepcja wykładu pobudzająca do refleksji i do dyskusji stanowią o wartości tej pracy. Dobrze się więc stało, że przez przetłumaczenie jej na język polski jest dostępna dla szerszego kręgu czytelników, interesujących się historią oświaty i dziejami Oświecenia.

Kalina Bartnicka

Jerzy Maternicki, *KULTURA HISTORYCZNA DAWNA I WSPÓŁCZESNA. STUDIA I SZKICE*, PWN, Warszawa 1979, ss. 444.

Ważnym składnikiem polskiego ideału wychowawczego od czasów Oświecenia była świadomość historyczna młodego pokolenia. Zyskała ona jeszcze na znaczeniu po upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Także po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. i w Polsce Ludowej wiedza o przeszłości państwa i umiejętność oceny tej przeszłości stanowiła istotny czynnik dla określenia miejsca własnego narodu i kraju w świecie. Pytania o wartość postawy walczącej i postawy pracującej były — zwłaszcza po klęsce zrywów powstańczych — drażliwe i drażniące. Odpowiedź na nie wiązała się w dobie porozbiorowej z oceną dróg i możliwości odbudowy bytu państwowego. Również w najnowszych dziejach państwa polskiego oceny przeszłości — źródeł i przyczyn upadku, dróg prowadzących do niepodległości — budziły żywe zainteresowanie społeczeństwa, znajdowały wyraz w programach kształcenia i wychowania młodego pokolenia i wpływały na kształtowanie się obowiązujących w danym momencie hierarchii wartości. Są to problemy, które nie mogą być pominięte w badaniach nad polską szkołą i polskimi ideałami wychowawczymi na przestrzeni XIX i XX w. W ich podjęciu tkwi wartość

dla historyka oświaty i wychowania przygotowanej przez Jerzego Maternickiego publikacji.

Książka Maternickiego składa się z dwunastu rozpraw, z których część była już wcześniej publikowana w różnych czasopismach, część zaś to wyniki najnowszych przemyśleń i prac badawczych (Autor we Wstępie wyjaśnia zasady publikacji). Chociaż poszczególne studia i szkice mogą stanowić samoistne całości, są ze sobą jednak powiązane myślą przewodnią, a jest nią dociekanie zjawisk składających się na kulturę historyczną i śledzenie historycznego procesu jej powstawania. Przyjęta przez Autora konstrukcja książki sprawia przecież, iż problematyka poszczególnych części zająłaby się, co spowodowało z kolei występowanie licznych powtórzeń.

Całość rozważań zamknięta została w szerokich ramach chronologicznych, od Księstwa Warszawskiego poczynając po lata siedemdziesiąte XX w. Na przestrzeni więc ponad półtora stulecia, śledząc rozwój polskiej historiografii, Autor stara się wskazać, o ile i jakimi drogami wpływała ona na zjawisko określone kulturą historyczną, które powstaje w wyniku relacji między historią

„naukową”, „dydaktyczną” a „potoczną”. „Zażębianie się tych wątków — stwierdza J. Maternicki — stanowi jeden z ważnych problemów badań nad dziejami kultury historycznej w Polsce” (s. 10). Z uwagi na obecny stan badań, utrudniający bezpośrednią analizę historii potocznej, orzeka o niej na podstawie zjawisk zachodzących w sferze historii dydaktycznej i naukowej. Nie oznacza to wszakże, iż zamysł autorski, zaprezentowany we Wstępie został wyzerpany. Maternicki jest świadom, iż wiele z zagadnień zasygnalizował, w formie postawionego problemu badawczego, a nie rozwiązał do końca.

Rozważania Maternickiego toczą się więc dwoma nurtami: studiów nad szkolną edukacją historyczną i nad przemianami w nauce historycznej. W tym pierwszym nurcie — szczególnie interesującym historyka oświaty — dokonana została analiza wpływów polskiej myśli historycznej na świadomość historyczną społeczeństwa. Obszar badawczy i materiał źródłowy, którym się Autor posługuje, jest bliski warsztatowi historyka oświaty. Przedmiotem analizy są programy, podręczniki i inne druki szkolne, a także wykłady i publikacje niektórych nauczycieli historii w szkołach średnich (np. Ignacego Żegoty Onaciewiczza) i profesorów na katedrach uniwersyteckich (np. w Uniwersytecie Jagiellońskim).

Szkola, a szerzej oświata i wychowanie w różnych formach oddziaływanie instytucjonalnego i pozainstytucjonalnego, stanowiły główny środek transmisji myśli naukowej do społeczeństwa, zwłaszcza w dobie hamowanego pod zaborami życia publicznego i politycznego. Odpowiedź na pytanie, co i w jakiej mierze docierało do szkół, umożliwia — pośrednio — formułowanie sądów o poziomie kultury historycznej tych kręgów społecznych, które znajdowały się pod ich oddziaływaniem. Maternicki zajął się tym w rozprawach II i III, traktujących o wpływie historii na wychowanie w czasach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do 1830 r., częściowo w rozprawie VII omawiającej

rozwój polskiej historiografii w okresie międzywojennym oraz w studiach VIII i IX, analizujących przemiany myśli historycznej i ich wpływ na kształtowanie świadomości młodego pokolenia w Polsce Ludowej.

Autor omawianej tu książki rozpatruje, w jakiej mierze szkoła petryfikowała pewne schematy myślenia, w jakiej zaś i dzięki jakim czynnikom sprzyjała poznawaniu przez nowe pokolenie najnowszych zdobyczy nauk historycznych, a co za tym idzie, zweryfikowanych ocen przeszłości. Historyk oświaty znajdzie tu kapitalną podstawę oceny działalności szkół średnich i uniwersytetów (np. w rozprawach V i VI zawarta została analiza dydaktyki i kierunków myślenia historycznego profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego) oraz społecznej roli tych instytucji.

Tytuł książki sugeruje, iż Autor swoje rozważania skoncentruje wokół oddziaływania różnych nurtów historiografii polskiej na opinię społeczną, na kształt postaw narodowych. Istotnie, w wyżej wymienionych studiach i szkicach tak właśnie ujmuje zagadnienie. Na podstawie różnych źródeł wyjaśnia i ocenia przyczyny oraz skutki społecznej żywotności poszczególnych kierunków myśli historycznej, np. „szkoły warszawskiej”. (Trzeba przy tym zaznaczyć, że rewiduje on zasadność geograficznej klasyfikacji zwolenników dwu tych różnych kierunków. Dążenie Autora do definiowania podstawowych pojęć z zakresu historiografii jest tym ważniejsze, że dzięki ciekawej problematyce i frapującemu tytułowi książka trafi zapewne do szerszego, niż profesjonalne, grona czytelników).

W częściach I, IV—VII, X—XII przedmiotem dociekań Autora jest rozwój polskiej historiografii. Rozprawa I daje syntetyczny obraz tego procesu dokonującego się na przestrzeni XIX i XX w., następne (IV—VI) poświęcone są analizie nurtów w historiografii w drugiej połowie XIX i pierwszych dziesięciatkach XX w., kolejne zaś (VII) sporom i przemianom w nauce historii w okresie międzywojennym i (X—XI) w

Polsce Ludowej. Te części książki wskazują na kierunki i możliwości w kształtowaniu myślenia historycznego społeczeństwa. Autor analizuje w nich przede wszystkim efekty pracy badawczej historyków, nie konfrontując ich z programami nauczania szkolnego. Czyni to natomiast w dwóch rozprawach (VIII i IX), odnoszących się do Polski Ludowej, w których dokonujące się przekształcenia świadomości historycznej wiąże wyraźnie z przemianami celów wychowawczych stawianych przed szkołą. Charakter rozpraw poświęconych czasom najnowszym jest raczej rejestrujący problemy badawcze niż omawiający efekty oddziaływania społecznego historii. Zjawiska przemian świadomości historycznej — jak się wydaje — są tym trudniejsze do uchwycenia, im krótszy dystans dzieli od nich badacza. Tym niemniej Autor formułuje pewne ogólne oceny zjawisk zachodzących w tym zakresie, stwierdzając niewątpliwą rolę nauczania historii w kształtowaniu myślenia kategoriami materializmu historycznego, w integrowaniu narodu polskiego po odzyskaniu niepodległości, w scalaniu Ziemi Odzyskanych z Macierzą po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej.

Cele zarysowane przez Autora we Wstępie pracy i zasygnalizowane w tytule najpełniej zostały zrealizowane w tych częściach, w których konfrontuje

warsztat badawczy historyków i ich doświadczenia ze społeczną jego percepcją. Nasuwa się w tym miejscu sugestia, aby Autor poszerzył w dalszych badaniach problem bazy źródłowej, wykorzystując pamiętniki i korespondencje, które ilustrowałyby efekty zamierzeń edukacyjnych, zawartych w programach i podręcznikach, a także recepcję prac historyków. Warto być może podjąć także próbę określenia kultury historycznej Polaków, którzy wychowywali się w kręgu oddziaływania szczególnie antypolskiej polityki szkolnej w zaborze pruskim.

Przyjęta przez J. Maternickiego zasada konstrukcji książki, złożonej z dwóch typów studiów, utrudnia śledzenie wątku głównego, odciągając chwilami uwagę czytelnika na profesjonalne spory historyków, wtedy gdy pozostaje nadal otwarty problem ich oddziaływania na kształtowanie kultury historycznej. Dlatego w konfrontacji z tytułem publikacji rodzi się uczucie pewnego niedosytu. Podkreślić tym niemniej wypada raz jeszcze ważność problemu podjętego przez Jerzego Maternickiego i postawionej przez niego problematyki badawczej. Jest ona niezbędna do rozwiązania zagadnień polskich ideałów wychowawczych i ich realizacji.

Irena Szybiak

Bohdan Koziello-Poklewski, Wojciech Wrzesiński, SZKOLNICTWO POLSKIE NA WARMII, MAZURACH I POWIŚLU W LATACH 1919—1939, Pojezierze, Olsztyn 1980, s. 268 + 5 nłb. + 52 ilustr.

Problematyce oświatowej ruchu narodowego ludności polskiej na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1919—1939 — gdy ziemie te wchodziły w skład prowincji Prus Wschodnich — poświęcono już w badaniach sporo uwagi. Pisano na tematy szkolne tych ziem w okresie międzywojennym, niemal na gorąco, podejmuje się prace również współcześnie. Są to opracowania przy czynkarskie zarówno naukowe, jak i pu-

blicystyczne, w tym o charakterze kronikarsko-informacyjnym i dokumentacyjnym. Brakowało do niedawna pracy syntetycznej, monograficznej, która byłaby podsumowaniem dotychczasowych badań w tej dziedzinie. Lukę tę wypełniła książka Bohdana Koziello-Poklewskiego i Wojciecha Wrzesińskiego, opublikowana w 1980 r., nakładem olsztyńskiego wydawnictwa Pojezierze. Jest to praca pionierska, stanowi bowiem nową